

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

ШУМ'ЯЦЬКА ОЛЕКСАНДРА МИХАЙЛІВНА

УДК 811.112.2'06'271:316.77

**МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ВИБАЧЕННЯ
У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, професор
Максимчук Богдан Васильович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри німецької філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Материнська Олена Валеріївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
доцент кафедри теорії і практики перекладу;

кандидат філологічних наук, доцент
Ткачівська Марія Романівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри іноземних мов і перекладу.

Захист відбудеться «29» червня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.15 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, факультет іноземних мов, ауд. 405).

Із дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «27» травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

О. В. Татаровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується інтенсивним дослідженням процесів комунікації. Міжособистісне спілкування – невід’ємна частина людського життя, тому воно привертає увагу дослідників різноманітних наукових напрямів: лінгвістики, психології, соціології, філософії тощо.

Вибачення як частина комунікативного процесу активно побутує в кожній лінгвокультурі, оскільки слугує засобом реалізації важливої соціальної функції, яка забезпечує гармонію міжособистісних стосунків комунікативної інтеракції. Низку робіт присвячено мовним засобам реалізації вибачення (Т. Буренко, С. Дорда, S. Blum-Kulka, A. Cohen, E. F. Coulmas, M. Deutschmann, W. Edmonson, E. Goffman, J. Holmes, J. House, R. Lakoff, E. Olshtain, R. Rathmayr, D. Tannen, N. Tavuchis, A. Trosborg та інші). Як мовленнєвий акт (далі МА) *вибачення* розглядають Т. Буренко, Т. Врabelь, С. Дорда, В. Карабан, В. Нагайчук, О. Озерська; С. Сквородіна, В. Шаронов, J. Austin, S. Marten-Cleef, M. Owen, R. Rathmayr, J. Searle, Y. Yakovleva. У рамках теорії мовленнєвих жанрів його досліджують А. Вежбицька, Н. Ковальова, Н. Мінаєва, Т. Рабенко, Т. Тарасенко, Т. Шмельова. Проте досі чимало проблем, пов’язаних із особливостями функціонування вибачення в мовленні, зокрема в контексті німецької лінгвокультури, залишаються невисвітленими. Традиційний лінгвістичний аналіз, спрямований на дослідження ізольованої мовної форми, залишає поза увагою контекст, умови реалізації та культурно зумовлені особливості, а також не дає змоги визначити реальне комунікативне значення об’єкта дослідження у міжособистісному спілкуванні. Подальшого аналізу потребує низка питань, пов’язаних із особливостями комунікативної поведінки учасників ситуації вибачення.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена спрямованістю сучасної лінгвістики на дослідження проблем мовленнєвої поведінки; необхідністю поглиблення знань про закономірності міжособистісної комунікації, важливістю вибачення у різних сферах людської комунікації як засобу успішної реалізації комунікативної мети та запобігання комунікативним невдачам, потребою комплексного аналізу мовленнєвого жанру (далі МЖ) *вибачення* в німецькій лінгвокультурі на конкретному мовному матеріалі.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка "Сучасні напрями формування структурно-семантичних і когнітивно-дискурсних парадигм германських, романських і класичних мов" (№ державної реєстрації: 0114U004243). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка, протокол № 11/2 від 24 лютого 2010 року.

Мета роботи – комплексний аналіз лінгвопрагматичних засобів вираження вибачення в сучасній німецькій мові. Для досягнення цієї мети необхідно розв’язати такі *завдання*: 1) дати визначення вибачення в лінгвістиці та суміжних гуманітарних дисциплінах; 2) встановити місце вибачення в системі МА; 3) виділити критерії, за якими певне висловлення можна класифікувати як

вибачення; 4) випрацювати лінгвопрагматичну модель МЖ вибачення; 5) дослідити лінгвопрагматичні умови вибачення; 6) з'ясувати прагматичну структуру МЖ вибачення; 7) виявити та описати умови успішності вибачення; 8) здійснити типологію комунікативних тактик МЖ вибачення; 9) проаналізувати й описати репертуар мовних і позамовних засобів реалізації вибачення в німецькій лінгвокультурі.

Об'єкт дослідження – МЖ вибачення в німецькій мові.

Предметом аналізу є структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні параметри МЖ вибачення в німецькій мові.

Матеріалом дослідження слугували 1690 висловлень вибачення, відібраних (методом суцільного добору) із текстів німецькомовної художньої літератури ХХ–ХХІ століття (загальним обсягом 19070 сторінок) та сценаріїв до німецьких художніх кінофільмів (загальним обсягом 1446 сторінок). Додатково опрацьовано відеоматеріали десяти німецьких художніх фільмів із метою виявлення невербальних засобів реалізації вибачення у німецькій лінгвокультурі (загальною тривалістю 20 год. 17 хв.) та проведено анкетування носіїв німецької мови.

Методологічно дослідження ґрунтується на новітніх наукових здобутках у галузі теорії ввічливості, прагмалінгвістики, генології, комунікативно-прагматичної теорії мови та соціолінгвістики. Для досягнення визначеної мети та розв'язання завдань у пропонованій дисертаційній праці застосовано низку **методів**: *логіко-семантичний* – для виявлення формальних, семантичних та функціональних параметрів вибачення; *описовий метод* – для характеристики типових мовних засобів реалізації вибачення; *зіставний аналіз* – для порівняння вибачення зі спорідненими МА; *прагмасемантичний метод* – для виявлення комунікативних стратегій і тактик реалізації вибачення; *трансакційний метод* – для аналізу вербальної та невербальної поведінки учасників комунікації; *структурний метод*, у межах якого застосовано *трансформаційний аналіз* для дослідження синтаксичної структури вибачення, *аналіз за безпосередніми складниками* – для дослідження вибачення на морфологічному рівні, *компонентний аналіз* – для встановлення структури значення вибачення; *контекстуальний аналіз* – для дослідження мовних та позамовних чинників, які впливають на реалізацію вибачення; *інтент-аналіз* – для виявлення непрямого вибачення; *метод кількісних підрахунків* – для здійснення кількісних характеристик уживання висловлень вибачення в німецькій мові; *метод анкетування* – для підтвердження етноспецифічних ознак вибачення у німецькій лінгвокультурі.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вперше на матеріалі німецької мови: 1) випрацьовано комплексну лінгвопрагматичну модель МЖ вибачення та його підтипів; 2) з'ясовано комунікативні стратегії досліджуваного МЖ; 3) запропоновано типологію комунікативних тактик вибачення; 4) змодельовано форми лінійного розгортання МЖ вибачення; 5) здійснено комплексний аналіз вербальних та невербальних засобів реалізації вибачення в німецькій мові.

Теоретичне значення дисертації полягає у встановленні лінгвопрагматичного статусу вибачення як МА та МЖ, визначенні базових моделей виба-

чення, відмежуванні вибачення від споріднених МА, що є внеском у розвиток лінгвістичної прагматики, генології та теорії ввічливості. З'ясування типологічних ознак МЖ *вибачення* сприятиме вдосконаленню класифікації МЖ. Визначення специфіки функціонування МЖ *вибачення*, його мовних і лінгвопрагматичних особливостей реалізації збагачує теорію мовленнєвих актів і жанрів.

Практична цінність дослідження полягає у можливості використання його результатів для підготовки лекцій із курсу "Лексикологія" та спецкурсів "Основи теорії мовної комунікації", "Культура мовлення", "Прагмалінгвістика", "Жанрові теорії перекладу", "Соціолінгвістика", а також у дослідженнях інших, суміжних з вибаченням, МА та МЖ у німецькій мові.

На захист винесено такі основні положення:

1. Комплексний лінгвопрагматичний характер вибачення зумовлює необхідність його аналізу як МА і МЖ. Вибачення – це експресивний МА, за допомогою якого адресант негативно оцінює власну дію та демонструє співрозмовникові усвідомлення своєї відповідальності за ситуацію, що склалася, а також висловлює жаль із цього приводу та бажання зберегти/відновити баланс у стосунках зі співрозмовником.

2. Вибачення межує з такими МА, як повідомлення, пояснення, прохання, вимога, обіцянка, пропозиція та виправдання, однак у німецькій лінгвокультурі вирізняється низкою диференційних ознак.

3. Залучення до аналізу вибачення чинників його комунікативного мінусу (пресупозицій) та майбутнього (перлокутивного ефекту), адресанта й адресата, вертикального та лінійного розгортання екстраполює МА *вибачення* у МЖ з відповідними характеристиками. Відповідно до комунікативних передумов висловлення визначено три підтипи МЖ *вибачення*: емпатичне, етикетне та офіційне вибачення.

4. Залежно від перебігу подій у часі розрізняємо ретроспективне (вибачення за скоєну малефактивну дію), проспективне (вибачення за майбутню дію) та синхронне вибачення (здійснене одночасно з негативною дією).

5. За критеріями ілокутивної сили й характеру мовної реалізації вибачення формує функціонально-семантичне поле, яке складається з ядра та периферії. Ядро поля утворюють прямі експліцитні та імпліцитні МА *вибачення*. До периферії поля належать непрямі МА з полісемними, контекстуально залежними словами та невербальні засоби реалізації вибачення.

6. Вибачення в німецькій мові реалізується у формі прямих (експліцитних та імпліцитних) і непрямих мовних засобів вираження ілокуції. Пряме вибачення дослівно реалізує усвідомлення адресантом провини за власну негативно дію; непряме вибачення передає недослівний зміст, який не збігається з комунікативною інтенцією автора та може бути ідентифікований лише у конкретному контексті.

7. Для реалізації МЖ *вибачення* характерні невербальні засоби комунікації: паралінгвальні, кінесичні, проксемічні й такесичні, які супроводжують або й зовсім замінюють вербальні висловлення співрозмовників і виконують емотивну, репрезентативну та комунікативну функції.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. Статей, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри німецької філології і кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка у 2009–2016 роках, на міжнародних колоквиумах для аспірантів у 2010–2013 роках, на 10 міжнародних наукових конференціях: "Теорія та практика викладання німецької мови як іноземної: перспективи розвитку" (15-а Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації українських германістів, Тернопіль, 24–25 жовтня 2008 року), "Перспективи німецької мови та германістики в Україні" (16-а Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Чернівці, 16–17 жовтня 2009 року), "Викладання та вивчення німецької мови в міжкультурному просторі" (17-а Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Львів, 22–23 жовтня 2010 року), "SummerTrans IV – Sprachenvielfalt in der EU und Translation. Translationstheorie trifft Translationspraxis" (Вроцлав, 04–13 липня 2011 року), "Роль німецької мови у трансфері освіти, науки та культури в Україні" (18-а Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Ужгород, 28–29 жовтня 2011 року), "Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik: Empirische Untersuchungen zu germanischen, romanischen und slawischen Sprachen" (Українсько-німецька наук. конференція, Донецьк, 24–25 жовтня 2013 року), "Німецька мова в українському контексті: формування мовної компетенції, контрастивні дослідження та міжкультурна комунікація" (19-а Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Одеса, 21–22 вересня 2012 року), "Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур" (20-а Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Львів, 27–28 вересня 2013 року), "Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур" (21-а Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Львів, 29-30 жовтня 2014 року), "Українська германістика в діалозі культур" (22-а Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Львів, 6–8 жовтня 2015 року) та на щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка у 2013–2016 роках.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 20 одноосібних праць, із них 7 статей у фахових наукових виданнях (затверджених ДАК МОН України), 1 стаття у закордонному фаховому виданні та 12 тез доповідей.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних джерел (273 позиції, із яких 64 найменування джерел ілюстративного матеріалу) та шести додатків. Загальний обсяг дисертації – 212 сторінок, основний текст викладено на 185 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, обґрунтовано актуальність і наукову новизну дисертації, її теоретичну і практичну цінність, вказано фактичний матеріал, форми апробації і методи дослідження, сформульовано положення, що винесені на захист, та подано загальну структуру роботи.

У першому розділі "Теоретико-методологічні передумови дослідження мовленнєвого жанру *вибачення* у німецькій мові" викладено основні теорії, на яких ґрунтується подальший аналіз вибачення. Розглянуто соціально-психологічні й етичні засади дослідження вибачення, розкрито його конвенційно-мовленнєву природу як засіб мовленнєвого етикету і стратегії ввічливості. Здійснено огляд тлумачення поняття вибачення з погляду психології, соціології, аксіології та лінгвістики. Подано методологічні передумови дослідження вибачення, у межах яких розглянуто головні підходи до вивчення вибачення на матеріалі німецької мови.

Пропоноване дослідження здійснено в межах антропоцентричної наукової парадигми, яка досліджує наукові об'єкти крізь призму їхнього значення для людини. Теоретичним підґрунтям цієї парадигми є ідеї Е. Бенвеніста та В. фон Гумбольдта. Основним теоретичним підходом у пропонованій праці вважаємо лінгвопрагматичний, який дає змогу розглянути вибачення з погляду прагматики і лінгвістичної генології.

Із погляду психології вибачення базується на почуттях провини, сорому, жалю, докорів сумління, страху та каяття. Психологічні переживання, які є основою вибачення, дають змогу розрізнити емоційне та емотивне вибачення. У реалізації *емоційного вибачення* адресант виражає свій психологічний стан провини та жалю через скоєну ним малефективну дію, тоді як мета *емотивного вибачення* – спонукати співрозмовника до виконання конкретної дії (вибачити адресанта, змінити негативну думку про нього на позитивну).

Вибачення як соціально зумовлена дія має міжособистісний характер і вимагає від мовця оцінки та інтерпретації того, яким чином було порушено хід подій. Форма вираження вибачення і реакція адресата залежать від природи, складності, важливості завданої шкоди та характеру стосунків між комунікантами.

Із погляду аксіології вибачення слугує для вираження негативної оцінки з приводу власної малефективної дії. Під час спілкування мовець відчуває психологічний дискомфорт, який спонукає його до встановлення емоційного контакту зі співрозмовником з метою уникнути потенційної конфліктної ситуації або виправити реальну, покращити емоційне самопочуття адресанта, продовжити комунікацію у необхідній тональності. Такий подвійний характер оцінового висловлення *вибачення* схематично зображено на рис. 1.

Рис. 1. Оцінний характер вибачення

У пропонованій схемі зображено три часові моменти, важливі для висловлення вибачення: МД – малефективна дія, ВВ – висловлювання вибачення, КМ – комунікативне майбутнє. Вектор оцінки висловлення вибачення ретроспективний і засвідчує негативну оцінку (-) мовцем власної малефективної дії. Вектор ілюкції, натомість, проспективний і дає позитивну оцінку (+) намірам адресанта, який має на меті покращити комунікативне майбутнє.

Вибачення тісно пов'язане з категорією ввічливості та її реалізацією як одного зі способів гармонійної комунікативної взаємодії і регулювання соціальної поведінки людей. У ситуації конфлікту вибачення спрямоване на відновлення/збереження гармонії у міжособистісних стосунках, а отже, на кооперативне спілкування. Вибачення належить до стратегій негативної ввічливості (П. Браун, С. Левінсон), оскільки мовець визнає свою відповідальність за здійснену малефективну дію і ставить себе у вразливе становище.

Вибачення постає невід'ємною складовою мовленнєвого етикету. Порушення етикету свідчить про навмисний відступ від суспільних норм або про недостатню соціальну компетенцію мовця і вимагає реалізації вибачення, основна функція якого полягає у досягненні взаєморозуміння між комунікантами, у вияві поваги мовця до слухача та у відновленні мовцем поваги слухача до себе.

У рамках лінгвістичних досліджень предметом аналізу стає комунікативний статус вибачення, його віднесення до визначених МА (бегабітивів, експресивів, перформативів та директивів) чи МЖ, експлікація в мовленні, умови успішної реалізації тощо.

Другий розділ "Прагматичний аналіз вибачення у німецькій мові" присвячено дослідженню вибачення в рамках теорії мовленнєвих актів та генології. Вибачення визначено як експресивний МА; описано його прагматичну структуру; визначено критерії відмежування вибачення від суміжних МА. Випрацьовано лінгвопрагматичну модель МЖ *вибачення* та виділено його підтипи. Це дозволяє вибудувати цілісну картину вибачення з усіма структурними елементами й особливостями.

Вибачення – експресивний МА, за допомогою якого мовець демонструє свої почуття. Його ілокутивна мета полягає у вираженні мовцем жалю через учинення ним малефективної дії. Передумовою МА *вибачення* є негативна поведінка мовця, яка завдає потенційної/реальної шкоди адресатові або порушує норми кооперативного спілкування.

Прагматична структура МА *вибачення*: 1) мовець аналізує й оцінює свою дію як негативну; 2) мовець бере на себе відповідальність за здійснену/потенційну малефективну дію; 3) мовець висловлює жаль із приводу свого негативного вчинку з метою збереження/відновлення стосунків із адресатом; 4) мовець актуалізує МА *вибачення* за допомогою відповідних мовних засобів; 5) адресат приймає або не приймає вибачення.

Вибачення як МА межує з такими МА: співчуття, виправдання, прохання, вимога, повідомлення, пояснення, обіцянка та пропозиція. Суміжні з вибаченням МА мають схожу локуцію, проте відрізняються ілокутивною метою та перлокутивним ефектом. Для виокремлення вибачення використовуємо такі критерії: наявність двох інтерактантів – мовця та слухача; зумовленість реалізації МА *вибачення* поведінкою мовця, яка не відповідає загальноприйнятим нормам та/або ображає слухача; наявність фактичної/потенційної образи адресата з боку мовця; адресант вибачення – кривдник; знання адресатом причини висловлення вибачення; визнання мовцем (можливого) факту скоєння негативної дії; вираження жалю з приводу здійсненої/потен-

ційної малефективної дії; сподівання мовця на порозуміння адресата; спрямованість на відновлення стосунків зі співрозмовником.

Вибачення виходить за межі МА і може формувати також МЖ, який охоплює такі елементи: 1) щонайменше двох партнерів із комунікації (мовця і слухача); 2) малефективну дію (реальну або потенційну); 3) комунікативну мету; 4) комунікативні обставини; 5) вербальне та/або невербальне втілення комунікативних намірів мовця.

Комунікативна мета МЖ *вибачення* полягає в: а) уникненні адресантом конфлікту зі співрозмовником; б) усуненні почуття провини; в) вияві поваги до співрозмовника. Для досягнення конкретної комунікативної мети мовець вибудовує план своєї поведінки, тобто обирає для розмови з адресатом відповідну комунікативну стратегію. Для МЖ *вибачення* характерні такі комунікативні стратегії: а) аргументативна; б) зобов'язальна; в) спонукальна; г) етикетна. Комунікативні стратегії адресант реалізує за допомогою комунікативних тактик, зумовлених стратегією комунікативних кроків, які в сукупності дозволяють досягти головної комунікативної мети.

МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові може формуватися за допомогою експресивів, репрезентативів, директивів та комісивів. До складу МЖ *вибачення* належать такі МА: вибачення, виправдання, повідомлення, пояснення, прохання, запитання, обіцянка і пропозиція, послідовну сукупність яких вважаємо комунікативними тактиками реалізації мовленнєвої стратегії досліджуваного МЖ. Окремі комунікативні тактики можуть слугувати засобом реалізації декількох стратегій. Частотність уживання комунікативних тактик для вираження МЖ *вибачення* у німецькій мові відображає рис. 2.

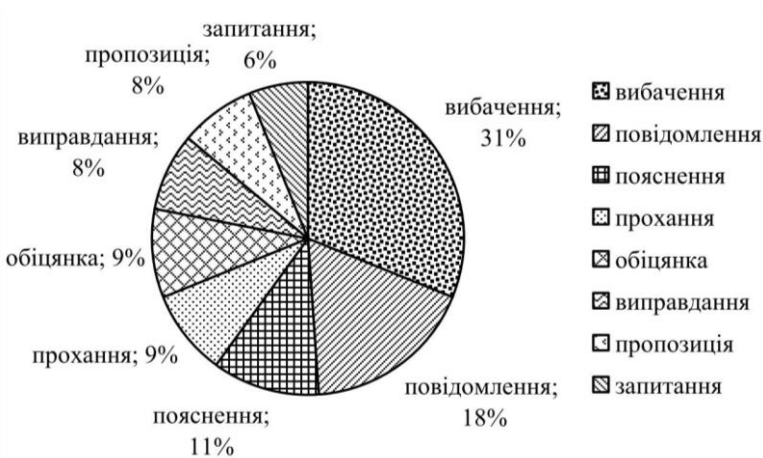

Рис. 2. Частотність уживання комунікативних тактик для реалізації МЖ *вибачення*

Вибачення тісно пов'язане з аргументативними висловленнями, які й реалізують **аргументативну стратегію** МЖ вибачення (38% проаналізованого матеріалу), за допомогою якої мовець визнає свою провину перед співрозмовником. Він повідомляє йому про жаль та психологічний дискомфорт із приводу власної помилки ("*Oh, entschuldigen Sie bitte* (вибачення), *ich glaube, ich habe Ihnen ein falsches Paket gegeben* (повідомлення)" (К. Gier); "*Entschuldigung* (вибачення). *Der Fall Fürst-Bergedorff hat mich aufgehalten* (виправдання)" (D. Schön)).

За допомогою **спонукальної стратегії** МЖ вибачення (17% вибірки) адресант намагається здійснити вплив на співрозмовника, спонукати його до певних дій. Цей план мовець реалізує за допомогою комунікативних тактик прохання, запитання, повідомлення та вибачення ("*Seid ihr mir böse?*" (запитання) *fragte Anja*. "*Bitte nicht* (прохання). *Entschuldigt* (вибачення). *Und sagt eurer Mutter vielen Dank!* (прохання)" (E. Blyton)).

До **зобов'язальної стратегії** (11% фактичного матеріалу) адресант вдається у разі заподіяння співрозмовнику серйозної моральної або матеріальної шкоди. Мовець реалізує цю стратегію за допомогою комунікативних тактик МЖ вибачення, який формують такі МА: вибачення, обіцянка та пропозиція ("*Verzeih*" (вибачення), *sagte er*, "*ich tu's wirklich nicht wieder*" (обіцянка) (H. Böll); "*O, Chris, entschuldige*" (вибачення). "*Ich kann dir eine neue Vase schenken*" (пропозиція) (M. L. Fischer)).

Етикетну стратегію (34% емпіричного матеріалу) адресант обирає, коли вважає завдану ним шкоду несуттєвою, але достатньою для того, щоб порушити баланс у стосунках зі співрозмовником ("*Entschuldigung*", *sagte ich*. "*Wie kann ich zum Bahnhof kommen?*").

Аналіз емпіричного матеріалу дав можливість з'ясувати, що у деяких випадках (зокрема за умови заподіяння серйозної шкоди) мовець вдається до використання декількох стратегій водночас: аргументативної, спонукальної та зобов'язальної ("*Es tut mir sehr Leid, Frau Bender* (вибачення). *Ich kann Ihren Vater nicht in Ruhe lassen* (пояснення). *Aber ich werde ihn nicht unnötig aufregen, das verspreche ich Ihnen* (обіцянка). *Ich will ihn nur fragen...*(повідомлення)" (P. Hammesfahr)).

Для того, щоб уникнути конфлікту та позбутися почуття провини, мовець може обирати аргументативну, зобов'язальну та/або спонукальну стратегії, а з метою показати себе ввічливою людиною адресант вдається до етикетної стратегії. Співвідношення між комунікативною метою, стратегіями і тактиками МЖ вибачення відображає таблиця 1:

№	Комунікативна мета	Стратегія	Тактики
1	уникнути конфлікту з адресатом	аргументативна	вибачення, повідомлення, пояснення, виправдання
2	позбутися почуття провини	спонукальна	вибачення, прохання, запитання, повідомлення
		зобов'язальна	вибачення, обіцянка, пропозиція
3	засвідчити повагу до співрозмовника	етикетна	вибачення, прохання, запитання, пояснення, повідомлення

Табл. 1. Комунікативні інтенції, стратегії і тактики МЖ вибачення

У процесі аналізу адресатного бачення МЖ *вибачення* з'ясовано, що, крім загальної комунікативної мети адресата – дати відповідь, відреагувати на вибачення, – він може реалізувати ще й інші інтенції, які передбачають три типи реакції на досліджуваний МЖ: позитивну, негативну, нейтральну.

До **позитивної реакції** на вибачення належить *прийняття адресатом вибачення, применшення провини адресанта і зміна оцінки дії*. Приймаючи вибачення, адресат іде назустріч мовцеві і засвідчує, що негативний епізод, причиною виникнення якого є адресант, залагоджено. Це може мовно реалізуватися за допомогою відповідної лексики: *ja, (ist schon) okay, bitte, (ist) schon gut, (ist schon) in Ordnung*.

Применшенням провини співрозмовника адресат запевняє, що він не оцінює негативно дію, яку вчинив і за яку відчуває провину адресант. У такий спосіб адресат мінімізує або зовсім заперечує негативний бік поведінки співрозмовника (*vergessen wir es, (ist) schon vergessen, keine Ursache, kein Problem, (das) ist nicht so schlimm, lass nur, nichts passiert, macht (gar) nichts, das kann passieren, du brauchst dich nicht entschuldigen*).

За допомогою *зміни оцінки дії*, яку вчинив мовець, на позитивну адресат цілковито звільняє співрозмовника від його провини. Він може навіть похвалити адресанта за здійснення вчинку, який адресант вважає негативним. Таким чином негативна дія перетворюється на позитивну ("*Prima, Percy, ich fühle mich durch dich kein bisschen geschmälert. Du enthälst für mich null Vorschrift, im Gegenteil: Du bist die größte Lizenz, der ich je begegnet bin. Du bist ein Freiraumschaffer ersten Ranges*" (M. Walser)).

До невербальних засобів, які адресат вибачення використовує як позитивну реакцію, належать: *усмішка, погляджування, обійми, погляд* ("*Dana überspielt die Situation mit einem Lächeln und streicht Tobias (mütterlich) über den Arm*" (D. Mohr)).

Під **нейтральною реакцією** розуміємо відсутність відповіді на висловлене вибачення. Адресат може нейтрально відреагувати на реалізоване вибачення, *змінивши тему розмови* (Oliver: "*Entschuldige, dass ich hier so reinplatze, aber... ich wollt mich bei dir bedanken... für die Übersetzungen. Die sind toll! Hätte echt nicht gedacht, dass du...*" Micha (dazwischen): "*Interessante Dinge, die man von dir hört*" (E. Zahn)).

Через різні прагматичні умови та причини вибачення може викликати також **негативну реакцію** адресата. Такий МЖ *вибачення* вважаємо неуспішним, бо адресант не досягає комунікативної мети. Адресат вибачення може реалізувати негативну реакцію на висловлення і вербально, і невербально. Словесно він може *відмовити* у наданні пробачення ("*Ich entschuldige nichts*" (G. Eich)), *висловити недовіру* у щирості мовця ("*Du lügst, sobald den Mund aufmachst*" (A. Jöhnk)), *продовжувати звинувачувати* його у здійсненні maleфактивного вчинку ("*Außerdem bist du unverschämt, schimpfte sie. [...] Du wusstest doch, dass Sheila und ich in einer Schule arbeiten*" (A. Jöhnk)), *покапати* ("*Du wirst den Fußboden in der Küche scheuern. Zur Strafe*" (A. Jöhnk)). Адресат вибачення

може негативно відреагувати також за допомогою невербальних засобів, зокрема мовчазного ігнорування ("*Die Frau tat, als habe sie mich nicht gehört*" (К. Гіер))

Сукупність комунікативних передумов, лінійне розгортання вибачення і реакція адресата дають можливість змоделювати послідовність комунікативних дій, які в сукупності формують лінгвопрагматичну модель МЖ вибачення.

За **аргументативною стратегією** вибачення – здебільшого ініціативний МЖ (67%), до складу якого можуть входити такі комунікативні тактики як повідомлення – вибачення – пояснення; вибачення – повідомлення; вибачення – виправдання або пояснення – повідомлення з позитивною (67%), нейтральною (22%) або негативною реакцією (11%). Негативну реакцію з боку адресата мовець отримує на вибачення, яке реалізує за допомогою пояснення та повідомлення. Причиною неуспішності такого вибачення є нечітке висловлення, адже МА *пояснення та повідомлення* не передають однозначно комунікативної інтенції вибачення, що може призвести до непорозуміння з адресатом.

Реактивний МЖ вибачення передбачає за аргументативною стратегією (33%) звинувачення або зауваження від адресата, у відповідь на яке адресант реалізує вибачення за допомогою комунікативних тактик пояснення – вибачення або вибачення – пояснення – виправдання. Адресат позитивно реагує на такі вибачення.

За **спонукальною стратегією** вибачення виступає здебільшого реактивний МЖ (67%) у відповідь на докір або пропозицію адресата. Формуючись за допомогою комунікативної тактики прохання – повідомлення – запитання або запитання – прохання – вибачення, такий МЖ може отримати нейтральну (50%), позитивну (25%) або негативну реакцію (25%) адресата. З обранням спонукальної стратегії адресант нерідко сам ініціює розмову за допомогою комунікативної тактики запитання – повідомлення. Адресат зазвичай позитивно реагує на таке вибачення.

Обравши **зобов'язальну стратегію**, адресант реалізує частіше ініціативний МЖ вибачення (67%), який формує за допомогою комунікативної тактики вибачення – обіцянка або вибачення – пропозиція. Таке вибачення характеризується позитивною реакцією адресата (67%). Реактивний МЖ вибачення (33%) згідно з цією стратегією формує комунікативна тактика вибачення – обіцянка, яку мовець реалізує у відповідь на погрозу співрозмовника. Таке вибачення може отримати позитивну або негативну реакцію адресата.

Етикетна стратегія передбачає реалізацію переважно ініціативного МЖ вибачення (75%), проте реактивний МЖ також можливий (25%). Ініціативне вибачення формують такі комунікативні тактики: 1) вибачення – запитання/прохання з позитивною, негативною або нейтральною реакцією адресата; 2) повідомлення – вибачення з позитивною реакцією адресата. Реактивний МЖ вибачення, згідно з аналізом вибірки, є відповіддю на пропозицію адресата.

За причиною висловлення виокремлено такі підтипи МЖ вибачення: емфатичне, етикетне та офіційне вибачення.

Емфатичним є вибачення, головні ознаки якого – серйозність завданої адресату шкоди, усвідомлення мовцем своєї відповідальності за малефективну дію, негативне емоційне ставлення до власного вчинку, бажання адресанта заглибити свою провину перед адресатом та відновити баланс у їхніх стосунках. Виділено такі причини емфатичного МЖ вибачення: 1) **заподіяння матеріальної шкоди** ("Es tut mir leid, ich hab dein Kleid zerrissen [...] Bitte entschuldige!"); 2) **заподіяння нематеріальної шкоди (порушення домовленостей, образу)** ("Es tut mir Leid, dass es länger gedauert hat [...] Der Auftrag war schneller erledigt als ich dachte – und da bin ich nach Deutschland gefahren" (G. Mass)); 3) **помилки, які призводять до негативних наслідків** ("Ich bin schließlich schuld daran [...] Ich habe Klara zu dem gemacht, was sie ist, und mich zu dem, was ich bin, ein verschmierter windiger Krämer. Was soll ich tun, Lehrer von Güllen? Den Unschuldigen spielen? Alles ist meine Tat, die Eunuchen, der Butler, der Sarg, die Milliarde. Ich kann mir nicht mehr helfen und auch euch nicht mehr" (Fr. Dürrenmatt)); 4) **неправильна поведінка** ("Entschuldigen Sie bitte, dass wir etwas erstaunt sind", sagte Nick langsam, "aber gestatten Sie mir die Frage, was Mr. van Mieren und vor allen Dingen Sie dazu bewogen hat, diesen Schritt zu tun?" (N. Neuhaus)).

До етикетних вибачень належать: 1) **вибачення за відмову/заперечення (максима згоди)** ("Es tut mir leid, dass wir Ihnen das nicht ersparen können, Mrs. Sontheim", Connors Stimme klang entschuldigend, "aber durch Ihre Aussage können wir Mr. Vitali wegen mehrerer Kapitalverbrechen anklagen. Ich möchte nicht riskieren, dass er uns noch einmal durch die Lappen geht" (N. Neuhaus)); 2) **за зміну теми розмови (максима релевантності)** ("Entschuldigen Sie – nach Tisch werde ich immer etwas philosophisch..." (E. M. Remarque)); 3) **за менш або більші інформативну розмову (максима кількості)** (Johannes: "Also, das ist jetzt die Szene, wo der Pater auftritt und versucht, die Räuber zu überreden, den Karl auszuliefern..." 1. Prüfer: "Wir kennen das Stück, Herr Scheffler". Johannes: "Ja, klar, Entschuldigung. Dann fang' ich jetzt an. Ja?" (J. Egger)); 4) **за нечітке висловлення (максима способу)** ("Mann", sagte Heinz ganz baff, "das war aber jetzt ein Ding! Ich habe den Eindruck, Ilse, dass du es mit alten Weibern". – "Mit wem?" fiel sie ein. "Mit alten Damen, entschuldige... dass du es mit denen noch besser verstehst als mit jungen Männern" (H. G. Konsalik)); 5) **за неправильне/неправдиве висловлення (максима якості)** ("Er ist erst vor etwa zwanzig Jahren gestorben. Man müsste im Lexikon nachschauen, ich habe kein Zahlengedächtnis, entschuldigen Sie" (H. E. Nossack)); 6) **за вторгнення в особисту сферу співрозмовника (максима такту)** ("Verzeihen Sie, haben Sie Feuer?" (E. M. Remarque)); 7) **інші порушення правил спілкування** ("Entschuldigen Sie bitte, dass ich Sie unterbreche, aber könnten Sie mir bitte die Platemenage herüberreichen?" (U. Timm)); 8) **вибачення як припинення або завершення розмови** ("Bitte, entschuldigen Sie mich ein Weilchen" (H. G. Konsalik); "Verzeihen Sie", sagt sie. "Ich habe noch viel zu tun; ich reise bald" (E. M. Remarque)).

Офіційне вибачення регламентоване порядком, залежним від конкретної комунікативної ситуації за встановленою формою ("Das Verhalten des

Zugpersonals entsprach nicht der in unserem Konzern üblichen Vorgehensweise. Wir bitten hierfür in aller Form vielmals um Entschuldigung" (Recklinghäuser Zeitung)).

За перебігом подій розрізняємо ретроспективне (вибачення за скоєну малефактивну дію), проспективне (вибачення за майбутню дію) та синхронне вибачення (здійснюється одночасно з негативною дією).

Проведене соціолінгвістичне опитування дало змогу охарактеризувати вибачення у німецькомовній культурі 1) як чітке висловлення особи, яка здійснила або має намір здійснити негативний учинок щодо адресата; 2) як слідування правилам та нормам поведінки людини у суспільстві. У німецькій лінгвокультурі немає суттєвого впливу соціальних статусів учасників комунікативної інтеракції вибачення. За допомогою вибачення мовець прагне висловити жаль із приводу здійсненого негативного вчинку та засвідчити співрозмовнику знання правил етикету. У центрі вибачення перебувають інтереси адресанта й адресата, а також суспільні правила і норми поведінки. У відповідь на вибачення адресант зазвичай очікує пробачення від адресата. Він здебільшого першим починає розмову, керується предметною зорієнтованістю та прагне уникнути непорозумінь зі співрозмовником, висловлює вибачення не експресивно, але щиро і чітко, що має відповідну мовну реалізацію.

Третій розділ "Засоби реалізації вибачення у німецькій мові" охоплює аналіз вербальних (прямих і непрямих) та невербальних засобів вираження вибачення у німецькій мові, частотність характерних мовних одиниць різних рівнів.

Аналіз мовної реалізації засвідчує, що вибачення у сучасній німецькій мові реалізується у формі прямого (експліцитного та імпліцитного) і непрямого МА. Найпродуктивніша форма реалізації – прямий експліцитний МА вибачення.

Щодо форми реалізації вибачення змодельовано у вигляді функціонально-семантичного поля (далі ФСП). Ядро поля формують дві зони – приядерна і перехідна зона. Приядерну зону утворюють прямі експліцитні вибачення, зі словами із семою вибачення (дієслова *entschuldigen, verzeihen, vergeben*, іменники *Entschuldigung, Verzeihung, Nachsicht*, конструкції, до складу яких входять іменники *Entschuldigung, Verzeihung, Vergebung, Nachsicht*, а також слова іншомовного походження *pardon, sorry, mea culpa*). Такі вибачення є конвенційними, тобто контекстуально незалежними. До перехідної зони ФСП вибачення належать прямі імпліцитні вибачення, реалізовані за допомогою багатозначних слів, які мають значення вираження жалю з приводу здійсненої/потенційної малефактивної дії, проте можуть належати і до інших ФСП, тобто є контекстуально залежними (*leidtun, leider, bedauern, j-s Schuld sein, schuld, schuldig*). Периферія поля формується також із двох зон: 1) непрямі вибачення; 2) невербальні засоби реалізації вибачення.

Домінантна часова форма у прямих вибаченнях – теперішній час, який вживають при посиланні на загальноприйняті норми (спілкування, етикету),

описі теперішньої тривалої ситуації, почуттів адресанта, викликаних його негативною поведінкою, а також з метою наголосити на актуальності правильності виконаної дії тепер чи загалом ("*Sie entschuldigen wohl*", sagt Döbbling würdig zu uns (E. M. Remarque); "*Ich bin an allem schuld*" (D. Dörrie)). Форми минулого часу вживають для повідомлення про малефективну дію, яка відбулася в минулому, або певні її обставини ("*Ich bedaure, Ihnen Sorge gemacht zu haben. Ich allein war schuld. Ich war verrückt gewesen*" (E. M. Remarque); "*Es tut mir leid, dass ich Sie angefasst habe*" (S. Gruber)). Вживання форм майбутнього часу характерне для МЖ вибачення у допоміжних МА обіцянки (у майбутньому не повторювати малефективної дії) чи пропозиції (відшкодувати збитки) ("*Ich werde mich zusammennemen*", sagte er. "*Ich werde nicht mehr wie ein Irrer durch die Welt laufen. Ich werde nicht mehr eifersüchtig sein*" (Chr. Wolf)).

Для прямих вибачень характерне вираження дії в наказовому способі ("*Entschuldigen Sie, Fräulein Doktor von Zahnd, dass ich hier verbotenerweise rauche*" (Fr. Dürrenmatt); "*Verzeihen Sie meine Offenheit*" (Chr. Wolf)). Дійсний спосіб трапляється рідше і часто вживається з модальними дієсловами *müssen*, *können*, що також частково вказує на директивний характер висловлення та потребу адресанта в отриманні вибачення/прощення ("*Jetzt müssen Sie mich entschuldigen*" (D. Kehlmann); "*Kannst du mir meine Dummheit noch einmal verzeihen?*" (H. G. Konsalik)).

На синтаксичному рівні найпродуктивнішими формами прямого вибачення у сучасній німецькій мові є спонукальне речення ("*Entschuldigen Sie, Herr Oberregierungsrat*" (H. E. Nossack); "*Verzeih mir*" (H. Böll); "*Entschuldigen Sie mein Fluchen*" (E. M. Remarque)), просте розповідне речення ("*Du musst mich entschuldigen*" (Fr. Dürrenmatt)) та складнопідрядне речення з підрядним підметовим або додатковим з лексемою вибачення ("*Es tut mir leid, dass du nun den ganzen Weg umsonst gemacht hast*" (H. Gast-Schmidt); "*Entschuldigen Sie, dass ich noch im Bett liege, Louis*" (Fr. Dürrenmatt)). Структура вибачень не обмежується рівнем речення і типовими синтаксичними конструкціями. Корпус дисертації містить також складні МА (комплексні, складені й композитні), які вміщують два або більше МА, виражених відповідними синтаксичними конструкціями ("*Entschuldige, sagte Marja, ich bin einen anderen Umgang mit Männern gewohnt*" (F. Zaimoglu); "*Tut uns leid, aber da hat sich einer vor die U-Bahn geworfen, und wir mussten den ganzen Weg rennen*" (J. Egger)).

Непряме вибачення реалізується за допомогою форм, характерних для інших МА: обіцянки ("*Schatz, ich habe derzeit so viel zu tun, wir holen das nach, versprochen!*"), запитання ("*Bist du böse auf mich?*"), пропозиції ("*Ich kann Frau Jens noch einmal Bescheid geben, dass ich dir aus Versehen eine falsche Hausaufgabe gesagt habe*"), пояснення ("*Ich weiß, dass das nicht leicht ist*", sagte sie mit brüchiger Stimme. "*Ich hätte es dir auch nicht... am Telefon gesagt. Aber es gibt keinen anderen Weg*" (D. Kehlmann); "*Ich war bis jetzt an der Maschine, deswegen hab' ich nicht früher angerufen*" (S. Gruber)), прохання ("*Nimm's nicht übel, Otto*", sagte ich, "*daß ich flenne*" (E. M. Remarque)), повідомлення ("*Ich hätte es nicht tun sollen*" (A. Jöhnk)), каяття ("*O, wie ich's bereue! Wie ich's bereue!*" (P. Weiß)).

Проте непрямі вибачення у сучасній німецькій мові, згідно з аналізом корпусу, трапляються значно рідше, ніж прямі. Це пояснюємо обов'язковістю чіткого висловлення вибачення у ситуації малефактивної дії. В іншому випадку спілкування може завершитися комунікативною невдачею.

У вибаченні мовець часто використовує невербальні засоби: паралінгвальні (паузи, зітхання, плач, схвильована інтонація, повільний або швидкий темп мовлення, збентежений тон), кінесичні (винуватий вираз обличчя, потирання чола, розведення рук, прикладення руки до серця, відведення однієї руки убік, опускання голови, зниження плечима, погляд убік, погляд донизу, погляд у вічі співрозмовнику, усмішка), проксемічні (просторове розміщення співбесідників), такесичні (потискування рук, поцілунки, дотики, обійми), які супроводжують або й зовсім замінюють вербальне висловлення співрозмовників і виконують емотивну, репрезентативну та комунікативну функції.

Частотність уживання мовних та позамовних засобів для реалізації вибачення у сучасній німецькій лінгвокультурі узагальнює таблиця 2:

Вербальне вибачення		Невербальне вибачення	
Пряме вибачення		Непряме вибачення	
пряме експліцитне вибачення	пряме імпліцитне вибачення		
47%	25%	22%	6%

Табл. 2. Частотність уживання вербальних і невербальних засобів реалізації вибачення

ВИСНОВКИ

Пропоноване дослідження є комплексним комунікативно-прагматичним аналізом функціонування вибачення в німецькій лінгвокультурі, який дав змогу з'ясувати специфічні ознаки цієї категорії з погляду психології, філософії, соціології та насамперед лінгвістики.

Вибачення, основою якого є почуття провини, базується на психологічному переживанні адресанта і може бути емоційним або емотивним. Емоційне вибачення виражає відповідний стан провини та жалю мовця через скоєну ним малефактивну дію. Мета емотивного полягає у спонуканні адресата до порозуміння та прощення.

Як аксіологічна категорія вибачення містить і позитивну, і негативну оцінки: позитивну спрямованість ілокуції висловлення та негативну самооцінку мовця.

У межах теорії ввічливості вибачення є необхідним компонентом гармонійної мовленнєвої взаємодії і налагодження поведінки у конкретному суспільстві. Із позиції мовленнєвого етикету МЖ вибачення відіграє важливу роль для досягнення взаєморозуміння зі співрозмовником, адже слугує засобом вияву поваги мовця до адресата.

У контексті комунікативної лінгвістики вибачення визначаємо на двох рівнях: як МА та МЖ. Вибачення – найчастіше експресивний МА, за допомогою якого мовець визнає факт виконання негативної дії, усвідомлює свою провину та жалкує з приводу скоєного. Зіставний аналіз вибачення зі спорідненими МА допоміг виділити особливу прагматичну специфіку вибачення, що не дозволяє ототожнити його із суміжними МА.

Жанровий характер вибачення підтверджують такі його властивості: 1) головні характеристики МЖ (впізнаваність, відтворюваність, діалогічність); 2) можливість вираження вибачення різними типами МА (експресиви, репрезентативи, директиви та комісиви), що дозволяє вибудувати вертикальну структуру МЖ *вибачення*; 3) лінійне розгортання МЖ за допомогою сукупності МА (горизонтальна структура МЖ); 4) комунікативне минуле, яке відіграє важливу роль в аналізі вибачення, проте не враховується теорією МА; 5) комунікативне майбутнє, яке не отримує належної уваги в дослідженнях МА.

Виявлено безпосередній взаємозв'язок між комунікативною метою, стратегіями і тактиками реалізації МЖ *вибачення*. Залежно від причин висловлення визначено три підтипи МЖ *вибачення*: емоційне, етикетне та офіційне. Емоційне вибачення характеризується: 1) наявністю серйозної шкоди, заподіяної адресату; 2) психологічним дискомфортом, який мовець відчуває внаслідок здійсненого вчинку, оскільки оцінює його негативно; 3) прагненням мовця відновити порушений ним баланс у стосунках зі співрозмовником. Етикетне вибачення висловлюють у випадку порушення норм соціальної взаємодії у конкретній лінгвокультурі. Офіційне вибачення реалізується згідно з визначеним порядком і за офіційних обставин; мовець не завжди є винуватцем негативної ситуації, що склалася, а вдається до вибачення з метою виконання певної соціальної чи професійної ролі.

Вибачення у сучасній німецькій мові реалізується у формі прямого (експліцитного та імпліцитного) і непрямого МА. Прямими експліцитними вибаченнями є висловлення з провідною та єдиною ілюкцією вибачення, що містять дієслова або іменники із семою *вибачення*. Прямі імпліцитні вибачення реалізовані приховано, вторинно, за участі лексичних одиниць, які імплікують значення вибачення. Характерними синтаксичними засобами реалізації прямого вибачення у сучасній німецькій мові є спонукальне, просте розповідне та складнопідрядне речення з підрядним підметовим або додатковим з лексемою *вибачення*.

Виявлено, що непряме вибачення у німецькій мові реалізується за допомогою форм, характерних для таких МА, як обіцянка, запитання, пропозиція, пояснення, прохання, повідомлення. Низьку частотність уживання непрямого вибачення зумовлено необхідністю чіткого висловлення жалю з приводу скоєння малефактивної дії. Непрямі засоби реалізації вибачення не дозволяють однозначно висловити інтенцію мовця, тому часто згадане вибачення завершується комунікативною невдачею, адже адресат може сприйняти таке висловлення як ухиляння від відповідальності або нещире ставлення до себе.

Мовець часто використовує невербальні засоби вираження своєї провini: паралінгвальні, кінесичні, проксемічні, такесичні, які можуть супроводжувати або й зовсім замінити вербальне висловлення.

Для опису лінгвопрагматичних засобів реалізації вибачення у німецькій мові змодельовано ФСП вибачення. Ядро ФСП вибачення складається з двох зон – приядерної та перехідної. Приядерну зону формують прямі експліцитні засоби реалізації, до перехідної належать прямі імпліцитні вибачення. Периферію ФСП *вибачення* утворюють непрямі вибачення та невербальні засоби реалізації вибачення.

Подальшою перспективою роботи могло б стати застосування моделі МЖ *вибачення* для дослідження інших МЖ або типологічних досліджень на матеріалі інших мов.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шум'яцька О. М. Вибачення як компонент секвенції мовленнєвих актів / О. М. Шум'яцька // Тези звітної наук. конф. проф.-викл. складу ф-ту іноз. мов Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка за 2014 рік (26–27 лют. 2015 р.). – Львів : Львів. ун-т ім. Івана Франка, 2015. – С. 86–87.

2. Шум'яцька О. М. Вибачення як мовленнєвий жанр / О. М. Шум'яцька // Тези звітної наук. конф. проф.-викл. складу ф-ту іноз. мов Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка за 2012 рік (7–8 лют. 2013 р.). До 75-річчя від дня народження проф. Содомори А. О. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – С. 94.

3. Шум'яцька О. М. Засоби реалізації вибачення у сучасній німецькій мові / О. М. Шум'яцька // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Вип. 125. – С. 44–49.

4. Шум'яцька О. М. Комунікативна ситуація вибачення / О. М. Шум'яцька // Мова і культура (наук. журн.). – К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2013. – Вип. 16. – Т. V (167). – С. 128–133.

5. Шум'яцька О. Мовленнєвий акт вибачення як складова категорії ввічливості / Олександра Шум'яцька // Наукові записки. Серія: Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 118. – С. 322–326.

6. Шум'яцька О. М. Прагматичний статус вибачення: від мовленнєвого акту до мовленнєвого жанру / О. М. Шум'яцька // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 26. – С. 100–108.

7. Шум'яцька О. М. Вибачення як компонент поля ввічливості / О. М. Шум'яцька // Роль німецької мови у трансфері освіти, науки та культури в Україні : матер. XVIII Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів (28–29 жовтня 2011 р.). – Ужгород : ФОП Бреза А. Е., 2011. – С. 211–212.

8. Шум'яцька О. М. Невербальні засоби реалізації вибачення у німецькомовній комунікації / О. М. Шум'яцька // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – № 127. – С. 96–102.

9. Шум'яцька О. М. Секвенційна природа мовленнєвого акту вибачення / О. М. Шум'яцька // Наукові записки. Серія: Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – Вип. 138. – С. 262–264.

10. Schumjatska O. Linguistik der Entschuldigung: das Problem der Höflichkeit / Schumjatska Oleksandra // *Викладання та вивчення німецької мови в міжкультурному просторі* : матер. XVII Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (22–23 жовт. 2010 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 170–171.

11. Schumjatska O. Verbale Ausdrucksmittel der Entschuldigung im Deutschen / Oleksandra Schumjatska // *Перспективи німецької мови та германістики в Україні* : матер. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (16–17 жовтня 2009 р.). – Чернівці : "Книги XXI", 2009. – С. 115–117.

12. Schumjatska O. Zur pragmatischen Struktur des Sprechaktes der Entschuldigung / Schumjatska O. // *Теорія та практика викладання німецької мови як іноземної: перспективи розвитку* : матер. XV Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів і VIII Укр.-баварського конгресу германістів, Тернопіль, 24–25 жовтня 2008 року / За ред. Б. І. Гінки, І. Я. Яцюка. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – С. 142–143.

13. Shumiatska O. Ausdrucksmittel der expliziten und impliziten Entschuldigung im Deutschen / Shumiatska, Oleksandra // *Германістика в Україні* : наук. журнал. – К. : Германістика в Україні, 2014. – Вип. 9. – С. 89–93.

14. Shumiatska O. Entschuldigung als expressiver Sprechakt / Shumiatska O. M. // *Тези звітної наук. конф. проф.-викл. складу ф-ту іноз. мов Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка за 2011 рік (30–31 січня 2012 р.)*. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – С. 100–101.

15. Shumiatska O. Entschuldigung als Sprechakt im Deutschen / Shumiatska Oleksandra // *Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур* : матер. XXI Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (31 жовтня – 1 листопада 2014 р.). – Львів : ПАІС, 2014. – С. 56–57.

16. Shumiatska O. Entschuldigung als Sprechgattung / Shumiatska Oleksandra // *Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур* : матер. XX Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (27–28 вересня 2013 р.). – Львів : ПАІС, 2013. – С. 225–227.

17. Shumiatska O. Pragmatische Struktur des Sprechaktes der Entschuldigung: sprachliche Realisierungsmittel / Oleksandra Shumiatska // *Translationswissenschaftlicher Nachwuchs forscht : IATI-Beiträge II*, hrsg. von L. N. Zybatow, M. Usaszewski. – Frankfurt am Main : Peter Lang: Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2012. – S. 89–95.

18. Shumiatska O. Zu den nonverbalen Ausdrucksmitteln der Entschuldigung im Deutschen / Shumiatska Oleksandra // *Українська германістика в діалозі культур* : матер. XXII Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (6 жовт. – 8 жовт. 2015 р.). – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – С. 151–152.

19. Shumiatska O. Zu den Realisierungsmitteln der expliziten und impliziten Entschuldigung im Deutschen / Shumiatska Oleksandra // *Тези звітної наук. конф.*

проф.-викл. складу ф-ту іноз. мов Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка за 2013 рік (5–6 лютого 2014 р.). – Львів : Львів. ун-т ім. Івана Франка, 2014. – С. 84.

20. Shumiatska O. Zum pragmatischen Status der Entschuldigung: Sprechakt vs. Sprechgattung / Olesandra Shumiatska // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik : матер. Укр.-Нім. наук. конф. / L. Iagurova, V. Kaliušcenko, H. Roll (Hgg.). – Донецьк : ДонНУ, 2012. – С. 173–175.

АНОТАЦІЯ

Шум'яцька О. М. Мовленнєвий жанр вибачення у сучасній німецькій мові. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови. – Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Львів, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню МЖ вибачення в сучасній німецькій мові, його структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних параметрів.

У роботі запропоновано новий підхід до аналізу вибачення в сучасній німецькій мові з позицій прагмалінгвістики та лінгвістичної генології; встановлено місце вибачення в системі МА; визначено його класифікаційні критерії, спільні та диференційні ознаки зі спорідненими МА; досліджено комунікативно-прагматичні передумови вибачення; проаналізовано адресатний аспект вибачення; випрацьовано лінгвопрагматичну модель та встановлено три підтипи МЖ вибачення (емфатичне, етикетне, офіційне); виявлено та описано умови успішності вибачення; виокремлено комунікативні стратегії, характерні для вибачення у сучасній німецькій мові; здійснено типологію комунікативних тактик МЖ вибачення; вивчено характерні мовні й позамовні засоби реалізації МЖ вибачення в сучасній німецькій лінгвокультурі та їхні специфічні функції.

Ключові слова: прагмалінгвістика, генологія, мовленнєвий акт вибачення, мовленнєвий жанр вибачення, лінгвопрагматична модель, комунікативні стратегії й тактики вибачення.

АННОТАЦИЯ

Шумяцкая А. М. Речевой жанр извинение в современном немецком языке. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки Украины, Львов, 2016.

Диссертация посвящена исследованию речевого жанра *извинение* в современном немецком языке, его структурно-семантических и коммуникативно-прагматических параметров.

В работе предложен новый подход к анализу извинения в современном немецком языке с позиций прагмалингвистики и лингвистической генологии; установлено место извинения в системе РА; определены классификационные критерии извинения, общие и отличительные признаки извинения и родственных РА; исследованы коммуникативно-прагматические предпосылки извинения; проанализирована адресатная сторона извинения; разработана лингвопрагматическая модель и определены три подтипа РЖ *извинение* (эмфатическое, этикетное, официальное); исследованы условия успешности извинения; выделены коммуникативные стратегии, характерные для извинения в современном немецком языке; осуществлена типология коммуникативных тактик РЖ *извинение*; определены характерные языковые и внеязыковые средства реализации РЖ *извинение* в современной немецкой лингвокультуре и их специфические функции.

Ключевые слова: прагмалингвистика, генология, речевой акт *извинение*, речевой жанр *извинение*, лингвопрагматическая модель, коммуникативные стратегии и тактики извинения.

ABSTRACT

Shumiatska O. M. Speech genre of apology in modern German. – Manuscript.

Thesis for the Candidate degree in Philology, speciality: 10.02.04 – Germanic Languages. – Ivan Franko National University of Lviv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2016.

The thesis studies the speech genre of apology in modern German, its structural and semantic, as well as communicative and pragmatic parameters.

A new approach towards the analysis of apology in modern German linguoculture through the prism of pragmalinguistics and linguistic genology is introduced in the research; the role of apology in the system of speech acts is defined; its classification criteria, convergent and divergent features of apology and cognate speech acts are identified; communicative and pragmatic preconditions for apology are studied; the addressee dimension of apology is analyzed; a linguopragmatic model of the speech genre of apology is elaborated and its three subtypes (emphatic, etiquette, and official) are distinguished; the conditions of successful apology are identified and described; communication strategies characteristic of apology in modern German are distinguished; the typology of communication tactics of the speech genre of apology is performed; characteristic lingual and extra-lingual means of the realization of the speech genre of apology in modern German linguoculture and their specific functions are studied.

Within the frame of communicative linguistics, apology is defined on two levels: as a speech act and a speech genre, with the help of which the speaker acknowledges the fact of a negative action, realizes his/her fault and regrets the wrong deed. Apology is primarily an expressive speech act realized by the addresser in order to express his/her feelings. The communicative preconditions of this speech

act include: 1) misbehaviour of the speaker which can cause harm to the addressee; 2) the violation of the rules of cooperative communication.

Apology as a speech genre is characterized by such parameters: 1) the possibility of expressing apology by different speech act classes, which allows for the creation of the vertical structure of the speech genre of apology; 2) linear development of the speech genre with the help of the speech act complex (the horizontal structure of the speech genre); 3) the communicative past which plays an important role in the analysis of apology, however, is not considered by the theory of speech acts; 4) the communicative future which lacks sufficient attention on the part of speech act studies; 5) main characteristics of the speech genre (recognizability, reproducibility, dialogism).

The communicative purpose of the speech genre of apology is: 1) to avoid conflict with the addressee; 2) to free oneself from the feeling of guilt; 3) to represent oneself as a polite person. In order to achieve a particular purpose, the addresser of the apology chooses a respective communication strategy: a) argumentative; b) obligative; c) stimulating; d) etiquette. The strategies are realized by the addresser with the help of communicative tactics which are formed by the sequence of such speech acts: *apology, excuse, notification, explanation, request, question, promise, and offer.*

According to the reason for the expression, three subtypes of the studied speech genre are defined: emphatic, etiquette, and official apology. Emphatic apology is characterized by: 1) the presence of a serious harm in relation to the addressee; 2) psychological discomfort which the speaker feels as a result of having done a negative deed and perceives it as a negative one; 3) the willingness of the speaker to restore the balance in the relation with the interlocutor disturbed by him/her. Etiquette apology is expressed in the case of violation of the norms of social interaction in a particular linguoculture. Official apology is realized with adherence to the established order and under official conditions; the speaker is not always the one who causes the negative situation that has taken place, but the one who extends the apology performing a certain social or professional role.

Apology in modern German is realized in the form of direct (explicit and implicit) and indirect speech acts. The analysis of empirical material made it possible to trace low frequency of the usage of indirect apology, which is caused by the necessity of clear expression of regret for a committed malpractice action. Indirect means of the realization of apology do not allow for the unequivocal expression of the speaker's intention, therefore, such apology often leads to a communicative failure, since the addressee may perceive it as an attempt to avoid responsibility or as insincere treatment.

The speaker often uses nonverbal means of expressing regret: paralinguistic, kinesthetic, proxemic, haptic. These extra-lingual means of communication can complement or completely substitute verbal expressions of interlocutors.

Key words: pragmalinguistics, linguistic genology, speech act of apology, speech genre of apology, linguopragmatic model, communication strategies and tactics of apology.

Підписано до друку 23.05.2016 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 97. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>